

Igor Grdina

BRATSTVO IN ENOTNOST - RESNIČNOST IN PESNITEV

V danes že klasični knjigi o dvojni monarhiji je kontroverzni britanski zgodovinar A. J. P. Taylor maršala Tita imenoval za poslednjega Habsburžana.¹ Kakor koli se zdi ta oznaka na prvi pogled presenetljiva, je vendarle treba priznati vsaj to, da je vladarje starosvetnega podonavskega imperija in znamenitega jugoslovanskega voditelja mučil enak temeljni problem, ki ga je moč povzeti v dovolj preprosto vprašanje: Kako zagotoviti "normalnost" političnega življenja v mnogonacionalni in multikulturni državi? Merilo "normalnosti" se je seveda skozi čas spreminjalo: enkrat je izhajalo iz predstav o večnem redu (Metternichov absolutizem), drugič iz dinamike ideologije, ki si je domišljala, da je odkrila "konec zgodovine", onkraj katerega epohalne spremembe niso več mogoče (marksistični režim), tretjič spet iz vsakodnevne prakse dežel, ki so dajale ton in tempo civilizacijskim procesom na stari celini (ustavna vlada cesarja Franca Jožefa, vsaj deloma tudi Bachov neoabsolutizem). Odnosi med narodi so namreč ne glede na različnost idealov, ki so vodili oblastnike na Dunaju in v Beogradu, vnašali čudne "anomalije" v pričakovane smeri družbenega razvoja oz. nerazvoja. Duh narodov, ki ga je v življenje priklicala

predromantika, se je postavil po robu duhu zakonov. Načelo enkratnosti se je spopadlo z načelom univerzalnosti. Nepredvidljivost je trčila ob predvidljivost. Posledica tega je bila nestabilnost duha časa. V takšnem miselnem "podnebu" seveda ni bilo veliko prostora za zelo načelno ravnanje: pragmatičnost je postala železni zakon političnega preživetja. Ideologija se je v bistvu zreducirala na ponavljanje udarnih besednih formul, ki pa so bile tako splošne, da so lahko upravičevale vsakršno ravnanje.

Vladarsko geslo cesarja Franca Jožefa se je glasilo *Viribus unitis*. Nobenega dvoma ni, da je bilo premišljeno izbrano: v 19. stoletju si noben vsaj malo realistično razmišljajoč človek ni več mogel delati utvar o enem samem praviru vseh družbenih dogajanj (hlastno ustvarjanje najrazličnejših vseobsegajočih filozofskih sistemov in poudarjanje pomena "svetovnega nazora" je bilo zgolj obupani krik za izgubljenim življenjskim univerzalizmom: toda napor v tej smeri pripadajo le nepopoljšljivo oz. nepokvarljivo spekulativnemu umu). Želja po harmoniji - se pravi združitvi - različnih sil in moči, ki v zgodbah o dobrem in zlem na zemlji odločajo o življenju ali smrti, je torej v Francjožefovem vladarskem geslu predstavljala na eni strani zavedanje dejanskosti, na drugi pa tudi program delova-

¹ A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija*, Ljubljana 1956, 299.

nja. Nadnacionalna latinščina naj bi simbolizirala privzdignjenost cesarjeve službe nad umazane podrobnosti časa, v katerem so razgrete strasti različnih narodov igrale čedalje večjo vlogo. Toda Franc Jožef, ki se ni nikoli odlikoval s pretirano pronicljivostjo, je vzvišenost pojmoval zelo osebno, bistvo vladarske maksime pa mu je kratko malo spolzelo med prsti: moči svojih narodov ni in ni znal zbrati. Še manj jih je uspel spraviti v skladno celoto. Razlog za to je najbrž tičal v dejstvu, da se je "stari gospod" kljub vsemu imel za nemškega kneza (navsezadnje je prav v imenu interesov nemške politike v Avstriji svoj imperij pahnil v nesrečo prve svetovne vojne). Taylor je dal vedeti, kako Habsburžani niso našli svoje ideje oz. tistega, kar "bi utegnilo biti" v njihovi zgodovini, hkrati pa je poudaril, da je maršalu Titu to uspelo. Vendar je obenem tudi razsodno opozoril, da bo samo čas pokazal, ali mu je uspelo izumiti trajnejši način produktivnega sobivanja narodov v Srednji Evropi.²

Če bi Josip Broz moral izbrati svoje vladarsko geslo, bi se najverjetneje ustavil ob besedni zvezi *Bratstvo in enotnost*, čeprav je njegova politika v različnih obdobjih med ljudi lansirala tudi druge krilatice. V času 2. svetovne vojne je gotovo zavzemala prvo mesto mobilizatorska parola *Smrt fašizmu - svoboda narodu*, neposredno po njej pa je bila v ospredju misel *Tujega nočemo, svojega ne damo*. K temu gre seveda dodati še stari marksistični "šlager" *Proletarci vseh dežel, združite se*.

Toda fašizem je bil po letu 1945 vsaj uradno mrtev, sklicevanje na svobodo pa bi lahko dobilo konotacije, ki jih komunistični režim ni želel. V svobodi si namreč lahko svobodo vsakdo predstavlja po svoje, medtem ko je v času nacistično-fašistične okupacije imel ta pojem precej enoten pomen (vsaj primarno). Geslo *Tujega nočemo, svojega ne damo* je prav tako imelo omejen "rok trajanja": nova Jugoslavija se po zmagi v 2. svetovni vojni ni mogla razširiti na vsa ozemlja, ki jih je imela za svoja (Trst, Gorica, Beneška Slovenija, Rezija, Kanalska dolina, južna Koroška).³ Poudarjanje te parole bi potemtaka

kem posredno lahko opozarjalo na zunanjepolitično nesposobnost beograjskih oblasti. Poleg tega je bila krilatica *Tujega nočemo, svojega ne damo* plagiat: 4. julija 1935 je namreč Milan M. Stojadinović v beograjski Narodni skupščini dejal: "Jugoslavija je ispunila svoj nacionalni ideal i ona ne traži tuđe, ali ni svoje ne daje! Jugoslavija hoće mir, ali ne mir po svaku cenu!"⁴ Takšne mi-

² Prav tam.

³ Značilno je Josip Vidmar (sicer ugleden literarni kritik liberalne provenience, ki se je ukvarjal tudi z nacionalnim vprašanjem in je v svoji domovini videl možnost novih Aten ali Florence) v imenu Slovencev leta 1945 pozdravil maršala Tita z besedami: "Usoda naše Slovenije je nekoliko drugačna od usode drugih jugoslovanskih dežel, ker smo mi najdlje in najteže živeli pod jar-

mom nemških osvajalcev. Nikomur, nobenemu drugemu narodu nismo nikoli delali krivice. Nikoli nismo bili nasilni nad drugimi narodi. Zato so nam bile, tovariš maršal, vaše besede: "Tujega nočemo - svojega ne damo!" tako drage in so postale temelj naših moralnih čustev, med slovenskim narodom so postale krilatica." (Ti to med nami, Ljubljana 1972, 6).

⁴ M. M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Rijeka 1970, 500*. Posebej nerodno je bilo, da je bil Stojadinović v propagan-

sli so vrhu vsega krepile nacionalno misleče ljudi, ne pa pristašev internacionalistično usmerjene marksistične "linije". Ne gre namreč pozabiti, da je najradikalnejši stavek jugoslovanske politike proti Italiji izrekel nekomunist, stari poverjenik za zunanje zadeve Titove začasne vojne vlade dr. Josip Smodlaka, ki ga je hvalil že Hermann Bahr v svojem *Dalmatinskem potovanju* (1909): "Ripassate l' Isonzo, e torneremo fratelli!"⁵ (Vrnite se čez Sočo in bomo spet bratje!) Vsaj kot kuriozitetu je treba omeniti dejstvo, da je v času zaostritve gospodarske krize, ki je v 80-ih letih napovedovala finis Jugoslavije, v Sloveniji bilo pogosto slišati parodistično varianto gesla *Tujega nočemo, svojega ne damo: Tujega nočemo, svojega nimamo!*

Poziv k združevanju proletariata vsega sveta je sodil v železni repertoar vsakega količkaj marksističnega režima, vendar je zaradi resolucije Informbiroja v Jugoslaviji po letu 1948 dobil dokaj grenak priokus. Res je Vladimir Dedijer v svojih prispevkih za biografijo maršala Tita odpor jugoslovanskih komunistov Stalinu naslikal v najbolj mavričnih barvah (šlo naj bi za boj okoli principov) ter ga popisal v poglavju z bombastičnim naslovom *Zastava socializma je rešena*⁶ (s tem naslovom je nedvomno meril na svetovnozgodovinski pomen oz. epohalni značaj opisanega dogajanja; predzgodovina prepira med titoistično-stalinskimi "brati" po ideologiji je sugestivno prikazana v poglavju *Dvoje pojmovanj!*). Vendar je bila zadeva - kakor je lepo pokazal Jože Pirjevec v knjigi *Tito, Stalin in Zahod*⁸ - v svojem bistvu čisto drugačna: spopad za načela je bil leta 1948 na moč nenačelen. V velikih kritikah in apologijah se pač marsikaj izreče ne zato, ker je resnično, temveč zato, ker učinkovito zveni. Svoje svetovno poslanstvo je režim maršala Tita našel v politiki neuvrščenosti (nastavki v petdesetih, razmah v šestdesetih letih), dežel, ki so se komaj rešile kolonialnega statusa, pa ni kazalo strašiti s kakšno internacionalistično doktrino. Še posebej ne s tako, ki je bila na-

gelj v gumbnici enega izmed blokov. Seveda je jugoslovanski komunistični vrh v dobi Hruščova in Brežnjeva večkrat dal vedeti, na katero stran se bo postavil v spopadu med tigrom in socializmom (če si smemo na tem mestu pomagati s poetično Maocetungovo terminologijo): v podstrešni skrinji so tudi titoisti vseskozi imeli spravljeno čarobno marksistično formulo *Proletarci vseh dežel, združite se...*⁹

Geslo *Bratstvo in enotnost* za razliko od pravkar omenjenih transparentnih povzetkov politične doktrine jugoslovanskega komunizma ni imelo omejenega roka trajanja. Titov ideološki

di jugoslovanskih komunistov razglašen za skoraj čisto pravega fašista.

⁵ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 926. Treba je poudariti, da se je ta stavek nanašal zgolj na italijanske oblasti, ne pa tudi na italijansko govoreče prebivalstvo, ki mu je Smodlaka zagotovil vse jezikovne manjšinske pravice v okvirih Jugoslavije.

⁶ V. Dedijer, Josip Broz - Tito. Prispevki za življenepis, Ljubljana 1953, 635 in dalje.

⁷ V. Dedijer, n. d., 607. in dalje.

⁸ J. Pirjevec, Tito, Stalin in Zahod, Ljubljana 1987, zlasti 90 in dalje.

⁹ Zelo značilno je npr. bilo obvestilo jugoslovanskega vodstva o Titovi smrti leta 1980, ki se je glasilo: "Razglas predsedstva centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije: Delavskemu razredu, delovnim ljudem in občanom, narodom in narodnostim Socialistične federativne republike Jugoslavije: Umrl je tovariš Tito. Dne 4. maja 1980 ob 15.05 je nehalo biti veliko srce predsednika Zveze komunistov Jugoslavije, predsednika naše Socialistične federativne republike Jugoslavije, maršala Jugoslavije in vrhovnega komandanta oboroženih sil Socialistične federativne republike Jugoslavije. (Titova poslednja bitka, Ljubljana 1981², 59) Vsekakor je hierarhija navajanja različnih funkcij pokojnika in organov, ki žalujejo za njim, jasna: najprej pride "razredno", šele nato državno in nacionalno, na koncu pa je za vsak slučaj - kot svojevrstno svarilo - omenjena tudi vojska... Prav tako je pomenljiva frekvenca pojavljanja posameznih besed. A že leta 1965 je Edvard Kardelj dejal: "Konec koncev ... v Jugoslaviji nismo združeni zaradi Jugoslavije, pač pa zaradi socializma." (J. Pirjevec, Jugoslavija 1918 - 1992, Koper 1995, 254.).

laboratorij, ki je v svojih retortah zvaril to maksimum, je bil prepričan, da je z njo izumil univerzalno zdravilo za vse reve in težave od Triglava do Gevgelije. Poudariti je treba, da je bila krilatica o bratstvu in enotnosti namenjena le za "notranjo uporabo". Če bi se uveljavila tudi v odnosih z drugimi deželami, bi Jugoslavija via facti zapustila svojo toliko opevano izvenblokovsko politiko, ki ji je prinašala nemajhno finančno korist, hkrati pa jo utrjevala v prepričanju, da imajo njena prizadevanja določen epohalni smisel (v ta kontekst najbrž vsaj deloma sodijo mrzlična Rankovičeva prizadevanja, da bi država izdelala lastno atomsko bombo,¹⁰ brez katere si v tretji četrtini 20. stoletja skoraj ni bilo mogoče predstavljati kakršne koli "vodilne sile" v mednarodnem življenju). Maršal Tito namreč nikoli ni hotel igrati vloge blodečega Odiseja, temveč je z dokajšnjo spretnostjo - tu in tam celo z virtuoznostjo - krmaril med čermi hladne vojne ter brez strahu in brez sramu poslušal zapeljive sirenske glasove tako Vzhoda kot Zahoda. Seveda pa svoje marksistične Itake ni izgubil izpred oči... Ko je bila na Slovenskem okoli leta 1980 lansirana ideja o skupnem vsenarodnem kulturnem prostoru ne glede na državne meje, so to pobudo v drugih delih Jugoslavije sprejeli kot zelo sumljivo spogledovanje s tujino ter kot napad na temelje socialističnega patriotizma. "Nakupovalni turizem" v Trst je motil komajkoga - čeprav so Jugoslovani v tej kramarski Meki segali predvsem po "poflu" (enkrat se je nad tem vendarle razhudil Stane Dolanc, ki je bil nekaj let desna roka Josipa Broza Tita) in si hodili ogledovat zaželeno "kapitalistično" prihodnost... Zato pa so bili kulturni stiki s tamkajšnjimi Slovenci travmatično vprašanje beograjskega režima.

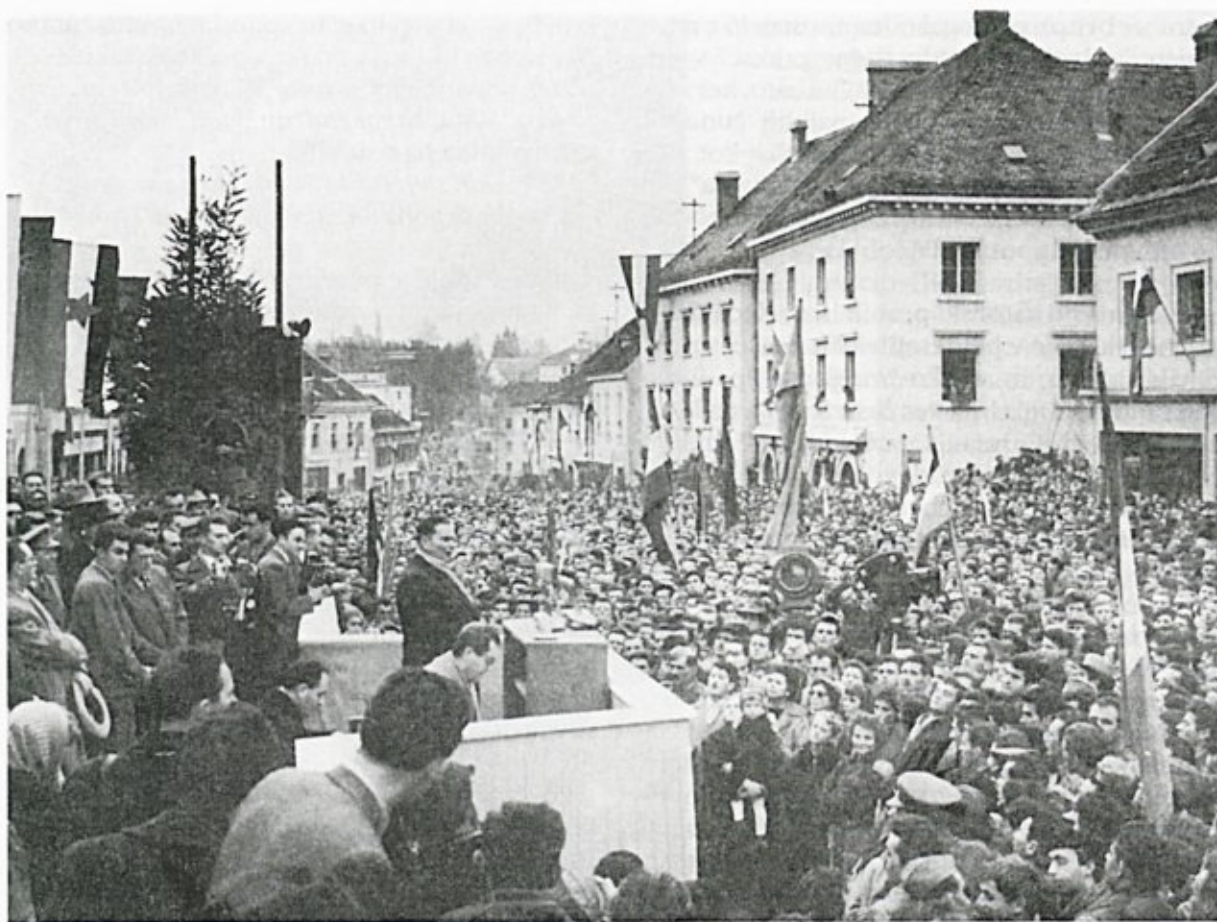
Geslo o bratstvu in enotnosti samo na sebi predstavlja nemajhen semantični problem, saj ni jasno, ali ima priredni veznik *in* v njem kumulativen ali aditiven pomen. Vendar zgodovinska analiza hitro pokaže, da so vodilni jugoslovanski oblastniki prisegli na kumulativno tolmačenje te parole; leta 1971 so bili tisti Hrvatje, ki so klicali samo: "Naj živi bratstvo!" in se niso hkrati navduševali tudi nad enotnostjo, doživljani kot *nacionalistična* opozicija režimu!¹¹ To pomeni, da bratstvo ni bilo razumljeno kot samostojna vrednota: brez enotnosti ne le da ni pomenilo

nič, temveč je bilo celo izraz nasprotovanja oblasti. Zadevo je mogoče razložiti s totalitarno naravo ideologije Titovega režima, ki ni priznavala samostojnosti posameznih vrednot, marveč jih je razumela le znotraj "sistema interakcijske mreže". (Toda: ali je zaradi tega bil tudi sam režim totalitarren? Odgovor na to vprašanje je nadvse težaven, kajti tudi za maršalovo vladavino bi lahko veljala poanta zgodbe, ki je že pred 2. svetovno vojno prostodušno in duhovito pojasnjevala bistvo fašizma: Mussolini pride na kosilo k neki družini, za mizo pa eden od otrok vpraša očeta: "Kaj je fašizem?" Gostitelj grdo pogleda in odvrne radovednežu: "Molči in jej!" Za mnoge "molčeče jedce", kakršnih je med ljudmi vseh družb precejšnje število, totalitarizma v Jugoslaviji že v šestdesetih letih preprosto ni (več) bilo!)

¹⁰ O tem je obširno pisal Ivan Supek v svojih spominih z naslovom *Krivoujernik na ljevici*, Zagreb 1992.

¹¹ D. Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije*, Ljubljana 1980, 414.

Parolo *Bratstvo in enotnost* je mogoče postaviti v kontekst velikih političnih maksim, ki so usodno zaznamovale življenje milijonov ljudi brez posebnosti. Zlasti mikavna se zdi primerjava z geslom francoske revolucije *Svoboda, enakost, bratstvo*.

Videli smo, da so se jugoslovanski komunisti na svobodo kot primarno vrednoto sklicevali le v nekem zgodovinskem obdobju - v času druge svetovne vojne. Okoliščine so tedaj podelile temu pojmu dovolj ozek pomen: bil je zgolj drugo ime za dejavni antifašizem in še zdaleč ni pokrival celotnega spektra, ki ga je zaznamovala francoska beseda *liberté*. Predvsem pa so komunisti svobodo pojmovali kot vrednoto, ki se nanaša na določen kolektiv (razred, narod), ne pa na posameznika.¹² Pozneje, zlasti v poznih šestde-

setih in v začetku sedemdesetih let, ko je v ideološki sferi titoističnega režima mogoče zaznati določen vpliv "mladega Marxa", je v ospredje stopil pojem alienacije oz. deklarativna težnja po njeni odpravi, kar naj bi "delovne ljudi in občane" (s to besedno zvezo je oblast označevala državljane Jugoslavije) dokončno osvobodilo vse navlake zgodovine. Z drugimi besedami: v družbeni konstrukciji realnosti naj bi odprava odtujitve rešila tudi vsa vprašanja v zvezi s svobodo. Vendar bistva Marxovega problema alienacije mnogi podeželski ideologi oz. "kadri na terenu" preprosto niso razumeli; neki zagnani

jugoslovanskih narodov. Značilno so besede o izgradnji socialističnih družbenih odnosov ter o zaščiti socialističnega družbenega sistema stale pred onimi o zagotavljanju nacionalne svobode in neodvisnosti. Ustava iz leta 1974 prav tako ni skrivala svojih korenin v kolektivističnih nazorih, saj je določala: V Socialistični federativni republiki Jugoslaviji pripada vsa oblast delavskemu razredu skupaj z vsemi delovnimi ljudmi mesta in vasi. Za zgraditev družbe kot svobodne skupnosti proizvajalcev razvijajo delavski razred in vsi delovni ljudje socialistično samoupravno demokracijo kot posebno obliko diktature proletariata... (Tu je torej jasno povedano, v kakšnem kontekstu je treba razumeti svobodo: vse mora ostati pod nadzorom idejne avantgarde, se pravi Zveze komunistov.)

¹² Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1963 je npr. izhajala iz pravice narodov do samoodločbe; določala je, da vse oblike upravljanja - vključno s politično oblastjo - pripadajo delavskemu razredu in vsemu delovnemu ljudstvu. Njen deklarativni cilj je bil omogočiti organiziranje družbe kot svobodne skupnosti proizvajalcev. Seveda sta se na začetku temeljnih načel ustave omenjala bratstvo in enotnost

časnikar bi npr. presegal odtujenost celo z navajanjem "primerov" iz "družbene prakse" v pravo-
pisu (stvar je bila prav zabavna zato, ker se je
izrecno zahtevalo navajanje najbolj čudaških
skovank iz časa "graditve sistema" - kot npr.
"družbeni pravobranilec samoupravljanja", "te-
meljna organizacija združenega dela" in podobne
besedne klopotače)!¹³

Le slovenski katoliški pesnik in mislec Edvard
Kocbek, ki se je v petdesetih letih znašel v polo-
žaju disidenta, in srbsko-črnogorski "padli an-
gel" Milovan Djilas sta ves čas vztrajala na ključ-
nem pomenu vprašanja svobode, pri čemer ga
je Djilas razumel kot zadevo politike (problem
"novega razreda"), Kocbek pa kot predmet eksis-
tencialne filozofije (svoboda v razmerju do nuj-
nosti).

Šef ideolog jugoslovanskega komunizma Ed-
vard Kardelj (sicer najvidnejši slovenski mark-
sist) je o politični svobodi (oz. o političnih svo-
boščinah) najsproščeneje razmišljal v kontekstu
pluralizma samoupravnosocialističnih intere-
sov - a še to je bilo za ortodoksne "prakomuni-
ste" odločno preveč. Seveda je Kardelj svojo ide-
jo omejenega in nadzorovanega pluralizma lan-
siral šele potem, ko so javno sceno že morali za-
pustiti zagovorniki "čvrste roke" z Rankovičem
na čelu, onemogočeni pa so bili tudi reformistični
"liberalci" (Kavčič v Sloveniji, Nikezić in Pero-
vičeva v Srbiji) in "nacionalisti" (Dabčevićeva in
Tripalo na Hrvaškem).

Jugoslovansko bratstvo je na prvi pogled isto-
vetno s francoskim pojmom fraternité. Vendar
je treba biti previden, ker se je ta beseda na vr-
hovih in v globelih Balkana ter v Srednji Evropi
živahno uporabljala že v 19. stoletju, imela pa je
izrazito panslovansko konotacijo. Celo ponava-
di hiperkritični slovenski pisatelj Ivan Cankar je
leta 1913 samoumevno govoril o svojih rojaki-
h, Srbih, Hrvatih in Bolgarjih kot o bratih po krvi in
bratrancih po jeziku (a je ob tem realistično
poudaril, da so si ti narodi po kulturi popolni tuj-
ci).¹⁴ Zato je v prvi besedi gesla *Bratstvo in enot-
nost* mogoče videti tudi težnjo po ustvaritvi do-
ločene kontinuitete s starejšim zgodovinskim
dogajanjem. Ne gre namreč pozabiti, da so v ča-
su 2. svetovne vojne Titovi partizani priredili za

svoje potrebe celo staro panslavistično himno
Hej Slovani, ki se je po novem začela takole:

*"Hej Slovani, svet se trese z Volge do Triglava,
kakor Visla, kakor Jadran valovi nam Sava,"*

v drugi kitici pa se je slišalo tudi tole:

*"Z ruskih step veliki Stalin kliče zmagovito,
z naših se gora odziva mu tovariš Tito ./."15*

Navsezadnje je pesem *Hej Slovani* postala ce-
lo državna himna komunistične Jugoslavije (res-
da ta državni simbol nekaterim ni bil všeč, a na-
tečaji za novo himno niso ravno briljantno uspe-
li). Dediščina panslavističnega pojmovanja brat-
stva je v novojugoslovanskih časih vidna v dejs-
tvu, da se to vodilo nanaša na odnose med naro-
di znotraj državnih meja, ne pa na odnose med
posamezniki, kakor francoska parola fraternité.
Vendar popolne kontinuitete z 19. stoletjem
vseeno ni: bratstvo vseslovanskih zanesenjakov
se ni ustavljalo ob mejnikih te ali one države,
medtem ko je titoistična politika poudarjala po-
men "socialističnega patriotizma" oz. "sociali-
stične domovine".

Poleg tega bratstvo v enotnosti ni moglo zaje-
mati samo posameznih slovanskih narodov, ki
so bili konstitutivni elementi različnih jugoslo-
vanskih republik (Slovenci, Hrvati, Srbi, Črno-
gorci, Makedonci, bosenski muslimani oz. da-
našnji Bošnjaki), temveč tudi "narodnosti" (tako
se je v uradni terminologiji reklo nacionalnim
manjšinam; za socialistične režime, ki so bili ute-
meljeni na mnenjski monolitnosti, je bila vsakr-
šna manjšina psihološko neznosen pojav, saj je
pomenila odstopanje od splošnega nivoja). Nas-
ploh pa je pojmovanje narodne oz. narodnost-
ne skupnosti kot velikega organizma zelo prob-
lematična zadeva. Panslavisti so se pri tem vsaj
opirali na ideologijo krvne in lingvistične sorod-
nosti, medtem ko se pri oktroiranem bratstvu
Slovencev, Hrvatov, Srbov, Črnogorcev, Make-
doncev in bosenskih muslimanov oz. Bošnjakov
z Madžari v Vojvodini in Albanci na Kosovu
ni bilo mogoče sklicevati na nobeno posebno
organsko povezavo, ki bi se jo dalo metaforično
povzeti v družinsko oz. rodovno terminologijo.
Če izvezemo rasistični kriterij barve kože, pri-
padnike omenjenih narodov in "narodnosti" ne
druži nič drugega kot tisto, kar povezuje vse lju-
di na svetu, iz tako splošne sorodnosti pa ni mo-
goče skovati učinkovite "organicistične" držav-
ne ideologije. Zato je temelj bratstva narodov in

¹³ *Prim. članek* Naš kompas v jeziku, ki ga je v ljublan-
skem magazinu Teleks 28. oktobra 1977 objavil Jože
Volfand.

¹⁴ *Ivan Cankar, Zbrano delo XXV, Ljubljana 1976, 235.*

¹⁵ *M. Dolgan, Slovenska muza pred prestolom, Ljubljana
1989, 206.*

“narodnosti” znotraj jugoslovanskih meja lahko postala le umetno ustvarjena politična enotnost (“naravnost” takšne enotnosti so preprečevale velike kulturno-civilizacijske razlike v prostoru od Triglava do Gevgelije).

Enotnost je mogoče primerjati z geslom francoske revolucije egalité, čeprav ne tako neposredno kot bratstvo s fraternité. Egalité pomeni enakost državljanov v pravicah, dolžnostih in možnostih za razmah osebne iniciative (se pravi enakopravnost), jugoslovanska enotnost pa je bila načelo, ki je veljalo v okvirih družbe enakih in bolj enakih (če si izposodimo znamenito oznako izpod peresa Georga Orwella). O enakosti torej ne bi bilo mogoče govoriti. Navsezadnje je bil vsem na očeh razkošen življenjski slog maršala Tita, ki je bil zelo daleč od asketskih idealov boljševizma in možnosti “malega človeka” (“modri vlak”, ladja Galeb - o njej se je govorilo, da je najdražja ptica na svetu, brionski otoki, vile, dvori, rezidence, lovišča itd.). Zato pa se je enopartijskemu sistemu lepo prilegal pojem enotnosti, ki je pokrival režimu sprejemljivi del načela enakosti. Tudi Kardeljev koncept pluralizma

samoupravnosocialističnih interesov ni ogrožal uradno proklamirane enotnosti (kajti še vedno je bil telefon čarobno sredstvo za njeno doseganje, od časa do časa pa se je Josip Broz Tito na svoje zveste tovariše obrnil celo s kakšnim pismom), ki jo je Edvard Kocbek doživljal kot tipično diktatorski princip Gleichschaltung. V Jugoslaviji in drugih deželah vzhodno od Zahoda so ljudje zelo dobro vedeli, da je razlika med navadno in socialistično demokracijo sila podobna razliki med navadnim in električnim stolom.¹⁶

Mogoče je reči, da je bil glavni vir enotnosti v marksistični Jugoslaviji kult maršala Tita.¹⁷ Politična ideologija te vloge ni mogla prevzeti, ker je bil režim razmeroma pragmatičen, vrhu vsega pa si je prizadeval celo za dinamičnost. Edvard Kardelj je tako v enem svojih zvezdnih trenutkov ugotovil, da sreče ne more dati človeku ne država, ne partija, ne politični sistem, temveč si jo lahko ustvari le vsak sam. Iniciral je tudi misel, kako v jugoslovanski družbi ne sme biti nič tako svetega, da se ne bi moglo spremeniti; ce-

lo nasprotno: vse mora biti podvrženo razvoju v smeri boljšega, bolj naprednega in bolj humanega.¹⁸ V primerjavi z vzhodnoevropskimi realsocialističnimi režimi, ki so večinoma vseskozi pri-

¹⁶ Po znani leninski formuli je bila oblast sovjetov plus elektrifikacija že komunizem...

¹⁷ Najbolj transparentna manifestacija tega kulta je bila Titova štafeta oz. štafeta mladosti, ki pa sploh ni bila tako izvirna stvar, kot se mnogokrat misli, saj so jugoslovanski sokoli že leta 1940 organizirali štafeto v počastitev rojstnega dne kralja Petra II. Karadjordjevića (tudi “socialistična” štafeta je bila organizirana v slavo in čast maršalovega rojstnega dne!). Nasploh bi bilo treba enkrat sistematično pretresti vpliv nemarksističnih idej na jugoslovansko komunistično prakso (npr. elementi korporativizma, anarhizma ipd.); po sporu z Informbirojem se je Boris Kidrič kot vodilni politični gospodarstvenik npr. navduševal nad “kapitalističnimi ukrepi” (M. Djilas, *Vlast i pobuna*, Beograd, 1991, 219). Kardelj je ob koncu leta 1949 celo razlagal, da Stalin izhaja iz Lenina, kar je bilo za jugoslovanske partije zelo alarmantno spoznanje (tudi pozneje ga niso obeshali na veliki zvon; prim. M. Djilas, n. d., 219). Navsezadnje se je Josip Broz enako rad kot kralj Aleksander Karadjordjević pojavljal v javnosti uniformiran; oba sta si bila posebej všeč v mornariški opravi...

¹⁸ J. Vidmar piše, da je Kardelja opozarjal na Puškinovo misel iz Borisa Godunova: Navada je države duša, ven-

segali na klasično boljševiško redakcijo marksizma, je bilo takšno stališče hudo revizionistično. Nič čudnega ni, da so imeli kremeljski ideologi s Suslovom na čelu zaradi Kardelja prenekater siv las, nekateri pa tudi plešo.

Jugoslovanska komunistična nomenklatura je seveda bila urejena strogo hierarhično, tako da enotnost ni bila enako togo pojmovana v vseh segmentih družbe. Železni zakon je bila po koncu spora z Informbirojem samo v armadi. Vsaka moderna vojska s svojo uniformiranostjo itak sama po sebi teži k določeni enotnosti. Za razliko od armad "normalnih" držav so Titove oborožene sile prisegale na enotnost ne le v smislu obrambne doktrine, temveč so jo skušale uveljaviti tudi na drugih področjih življenja. Zato je jugoslovanska vojska dobila laskav naziv "kovačnica bratstva in enotnosti". Že sama metaforična oznaka pove, da se tu na malenkosti ni gledalo: k udejanjanju vodilnega notranjepolitičnega gesla titoističnega režima je armada pristopila na moč resolutno. Pouk o bratstvu in enotnosti je bil glavna vsebina t.i. političnih ur ("politička nastava"), ki so bile na vojakovem urniku po jutranji telovadbi in zajtrku. Ker je stvar očitno bila zelo izčrpavajoča in je terjala mnogo energije, je takoj nato sledila dopoldanska malica ("marendica"), potem pa se je moglo začeti urjenje v bojnih disciplinah in specialnostih. Medtem ko je bil vojaški dril omejen na nekaj mesecev služenja v oboroženih silah, je bil politični pouk zvezda stalnica vsakdanjika v "kovačnici bratstva in enotnosti".¹⁹

dar mu je zagnani revolucionar odgovarjal, da se je treba navaditi tudi na razvoj (J. Vidmar, *Obrazi, Ljubljana 1985*³, 607). Kardelj je potrebnost nenelinih sprememb zagovarjal že v 1. polovici 60-ih let. Tedaj je menil, da nova ustava (1963) odpira lepe perspektive v boju za izgradnjo vse bolj demokratske in humanitne odnosov med ljudmi (Narodna vlast i socijalistička demokratija 1943 - 1963, brez navedbe kraja in letnice izida, 1). Celo Josip Broz je razlagal, da socializem niso samo tovarne, temveč tudi novi odnosi med ljudmi. Poudarjal je, da socializma brez humanizma preprosto ni (n. d., 172). Že leta 1951 pa je maršal povedal: "V naši državi je človek vse." (J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918 - 1992*, 209). Vendar je Tito kljub temu vse do konca ohranjal distinkcijo in distanco med "nama gore i vama dole": njegovo človekoljubje je bilo hierarhizirano...

¹⁹ To ni naključje, saj je maršal Tito načelo Bratstvo in enotnost povezal s svojo armado že med drugo svetovno vojno. 27. oktobra 1944 je npr. dejal vojakom: "Od tod, iz Beograda, morajo izžarevati tiste ideje, ki so nas vodile skozi vse hude dni - ideja bratstva in enotnosti ter ideja velike in srečnejše Jugoslavije." (Tito med nami, 1, 2.) Leta 1983 je razvpiti obrambni minister Branko Mamula celo že razlagal, da je jugoslovanska vojska hrbtenica političnega sistema države (J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918 - 1992*, 369).

Toda zunaj okvirov Jugoslovanske ljudske armade je *Bratstvo in enotnost* celovito funkcioniralo le v nekaterih okoljih, zlasti v nacionalno mešani Bosni in Hercegovini (v narodnostno homogenih pokrajinah je bilo to geslo vsaj deloma zelo abstraktno načelo; a da ne bi ostalo pri tem, so se tudi z oblastnega vrha vzpodbujale migracije znotraj državnih meja: maršal Tito je npr. avtoritarno oznanil, da so Sloveniji potrebni "radnici"...). V osemdesetih letih je uradna kratica za *Socialistično republiko Bosno in Hercegovino (SR BiH)* dobila neuradni pomen *Samostalna radnja Branko i Hamdija* (=Obrtna delavnica Branko in Hamdija - Hrvat Branko Mikulić in musliman Hamdija Pozderac sta bila namreč alfa in omega ondodne politične scene: z železno roko sta "poenotila" in "pobratila" pozneje tako hudo preizkušeno deželo). Hrvaška je imela po padcu reformističnih "nacionalistov" leta 1971 težave s svojo identiteto. Mnogi tamkajšnji nacionalno misleči ljudje so veliko število Srbov na vodilnih položajih v *Socialistični republici Hrvaški* doživljali kot strašno krivico in so ugotavljali, da uradna kratica SRH v okvirih ideologije bratstva in enotnosti dejansko pomeni *Srbsko republiko Hrvaško*. Tedaj se je začel t.i. hrvaški molk, ki je bil za Jugoslavijo zlovešče znamenje.

Bratstvo in enotnost je torej bilo od zgoraj vsiljena doktrina, ljudje pa so jo iz dneva v dan bolj neprizanesljivo komentirali. V zadnjih letih Jugoslavije je bila npr. močno razširjena šala o dveh roparjih - Bosancu in Slovencu. Prvi zahteva, da si plen razdelita bratsko, drugi pa terja, da vsakemu pripade polovica. Že v kraljevski Jugoslaviji so Slovenci ugotavljali, da Sava in denar tečeta le proti jugovzhodu. Znana je bila tudi kritika o jugoslovanski kravi, ki ima gobec v Sloveniji, vime pa v Beogradu. Očitno se pri denarju vsaka ljubezen neha. Tudi bratska - in tako so se med republikami in pokrajinama jugoslovanske federacije od šestdesetih let dalje razgrevale vedno bolj silovite polemike o t.i. dogovorni ekonomiji (v praksi je stvar seveda funkcionirala kot neekonomski dogovor: t. i. manj razvite republike Bosna in Hercegovina, Črna gora in Makedonija ter pokrajina Kosovo so imele pravico globoko seči v skupno federalno malho, ki so jo morali polniti t. i. razviti, se pravi Slovenija, Hrvaška, Vojvodina in ožja Srbija²⁰; vendar je slednja uživala določene ugodnosti zaradi dejs-

²⁰ M. Tripalo piše v svojih spominih, da je nekoč predstavnik "nerazvilitih" takole odgovoril na vprašanje nekega

tva, da je bil na njenem ozemlju sedež vseh količjak pomembnih zveznih institucij in so se vanjo stekali finančni prispevki iz vse države).

Bratstvo in enotnost je v tem kontekstu vse bolj postajalo pomensko popolnoma izpraznjeno geslo. V čedalje večji meri se je oznanjalo po načelu "pričam ti priču". Ljudje, ki so jim vbijali v glavo propagando, da živijo v najboljšem sistemu na svetu,²¹ so se lahko na lastni koži prepričali, da je to morebiti celo res, vendar je težava v tem, da sistem ne deluje. Po smrti maršala Tita so se njegovi bledi "kronski princi" najprej oprijeli gesla *Po Titu Tito*, vendar je ta formula kmalu izgubila magično moč. Tudi bratstvo in enotnost ni bilo več tisto, kar je bilo nekoč: vse bolj se je zdelo podobno fabrikatu fizikalnega kabineta mojstra Spalanzanija iz Hoffmannovih pripovedk. Le da se ni od lutk pričakovalo, da bi bile videti kot ljudje, temveč se je od ljudi terjalo, da se preobrazijo v lutke. Pri tem pa zaradi čedalje hujše gospodarske krize nikjer več ni bilo mogoče najti čudežnih Coppeliusovih naočnikov, skozi katere vse izgleda rožnato.

Jugoslovanska ljudska armada se je zavedala neugodnega poteka dogodkov, zato je po Titovi smrti začela iskati nova načela, na katerih bi mogla učvrstiti svoj družbeni položaj in status. Da je rešitev videla le v smeri še večje enotnosti, ni nič čudnega, saj se je povsem izognila veliki decentralizaciji države v prvi polovici sedemdesetih let, ki jo je iniciral Edvard Kardelj (republike so imele nekaj pristojnosti zgolj pri drugi komponenti oboroženih sil, pri teritorialni obrambi, ki bi jo bilo mogoče primerjati z domobranstvom v avstro-ogrski monarhiji; značilno je bila celo organizacija Zveze komunistov v armadi izvzeta iz razdelitve Zveze komunistov Jugoslavije na republiške partijske organizacije!). Skozi usta sila vplivnega generala Kosta Nadja, ki je pripadal stari gardi Titovih soborcev, je vojska oznanila, kako bi bilo nemarksistično trditi, da ne bo nastala jugoslovanska nacija (če ne prej, pa čez

petdeset let). Pomenljivo se je pri popisih prebivalstva od leta 1953 dalje pojavljala kategorija Jugoslovčan (leta 1953 se je tej kategoriji reklo "Jugoslovčan - neopredeljen", leta 1961 pa "Jugoslovčan - nacionalno neopredeljen"; leta 1971 sta poleg te kategorije narodnostno neopredeljenega prebivalstva obstajali še dve: narodnostno absolutno neopredeljeni in opredeljeni v smislu regionalne pripadnosti).²² Vse to so bila nedvoumna znamenja, da je unitarizem, ki je bil uradna ideologija kraljevske Jugoslavije v obdobju 1929 - 1939, zopet na pohodu... Njegov naslednji korak je bil lansiranje gesla *Zájedništvo*. Če se je dalo *Bratstvo in enotnost* lepo prevesti v vse jezike, ki so bili v uradni rabi znotraj jugoslovanskih meja, za *Zájedništvo* tega ni mogoče trditi. Ljudje v Sloveniji so na to dejstvo reagirali sarkastično: v slovenščino praktično neprevedljivo srbsko besedo *zájedništvo* so opremili z domačim naglasom in iz poudarjanja jugoslovanske skupnosti se je stvar preobrazila v razkrivanje njene parazitske narave (slovenska beseda *zájedništvo* namreč pomeni parazitizem, medtem ko srbsko *zájedništvo* skorajda pleonastično poudarja skupno v skupnosti; slovensko bi se temu z neologizmom morda lahko reklo "skupništvo"). Nadaljevanje zgodbe je znano: *Zájedništvo* se je hotelo uveljaviti zlasti v šolstvu, kjer so bile razlike med republikami in pokrajinama največje (temu sta botrovala tako zgodovinski razvoj kot decentralizacija jugoslovanske federacije; slednjo so unitaristi imeli za dezintegracijo). Prizadevanja unitarističnih sil so naletela na srdit odpor pri narodih, katerih kulture so se čutile ogrožene (in dejansko so tudi bile ogrožene). *Zájedništvo* je v praksi pomenilo poskus uveljavitve principa Gleichschaltung. Če je fizika povsod fizika in ima kot taka svoj *raison d'être* na sleherni zemljepisni širini oz. dolžini (a primer t. i. nemške fizike iz časov nacizma dokazuje, da univerzalna narava eksaktnih disciplin v vseh zgodovinskih obdobjih še zdaleč ni priznana; celo dandanes je mogoče srečati društva za plosko zemljo in podobna para- in psevdoznanstvena "spoznanja"), pa je pouk slovenščine esencialnega in eksistencialnega pomena samo za pripadnike slovenskega naroda. Brezkompromisni zagovorniki *Zájedništva* so se tega seveda dobro zavedali in so z vztrajanjem, da se enoten "jugoslovanski stan-

slovenskega pošlanca o porabi denarja: "Na vas je, da dajete, na nas pa, da trošimo, kot znamo." (J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918 - 1992*, 241). V. Meier je celo ugotavljal, "da v vsej povojni zgodovini ni primera, razen na sovjetskih kolonialnih področjih, da bi bil kak narod tako izžeman in oropan sadov svojega dela, kot so bili Slovenci... Verjetno je to edini narod v Evropi, ki ni ničesar imel od ameriške pomoči, temveč so se drugi poleg tega še okoriščali na njegov račun." (J. Pirjevec, n. d., 292.)

²¹ S. Kavčič, *Dnevnik in spomini, Ljubljana 1988*², 281 (Gre za zapis z dne 15. junija 1978).

²² S. Žuljić, *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena, Zagreb 1989*, 139 in dalje. Kategorija Jugoslovčan je tako *via facti* vendarle postajala kategorija opredeljenega prebivalstva.

dard" uveljavi tudi pri pouku književnosti, razkrili svoje raznarodovalne cilje (enotnost pouka samo v eksaktnih disciplinah jih npr. sploh ni zanimala). Sledila je t. i. jedrska vojna (unitaristi so s poetičnim imenom *skupna jedra* označevali vsebine, ki bi jih bilo treba enako poučevati od Triglava do Gevgelije; "antijedrsko gibanje" je bilo najmočnejše v Sloveniji).²³ Žal je tej metaforični vojni, ki je bila hkrati tudi vojna iz dneva v dan nasilnejših metafor,²⁴ čez malo let sledil najbolj krvoločen in najbolj neusmiljen oboroženi spopad na evropskih tleh v 2. polovici 20. stoletja. Še enkrat se je bridko potrdila svetopisemska resnica: V začetku je bila beseda... Po logiki stvari je na koncu vselej tišina. Molk zemlje in neba.

Zusammenfassung

Brüderlichkeit und Einigkeit – Wahrheit und Dichtung

In seinem heute schon zu einem Klassiker gewordenen Buch über die Doppelmonarchie nannte der britische Historiker A.J.P. Taylor Marschall Tito den letzten Habsburger. So überraschend diese Bezeichnung auf den ersten Blick auch sein mag, man muß immerhin zugestehen, daß ein Grundproblem den Herrschern des alten Donauimperiums ebenso wie

dem berühmten jugoslawischen Führer den Schlaf raubte, das in der recht einfachen Frage zusammengefaßt werden kann: Wie kann die "Normalität" des politischen Lebens in einem multinationalen und multikulturellen Staat sichergestellt werden? Der Maßstab dieser "Normalität" wandelte sich natürlich im Lauf der Zeit: Einmal entsprang der den Vorstellungen von ewiger Ordnung (Metternichs Absolutismus), ein andermal der Dynamik der Ideologie, die das "Ende der Geschichte" erreicht zu haben glaubte, jenseits von dem keine epochalen Veränderungen mehr möglich sein würden (das marxistische Regime), ein drittes Mal wieder aus der Alltagspraxis der Staaten, die bei den Zivilisationsprozessen Ton und Tempo angaben (die verfassungsmäßige Regierung Kaiser Franz-Josephs, wenigstens zum Teil auch der Batsche Neoabsolutismus). Die Beziehungen zwischen den Nationalitäten brachten nämlich trotz der Verschiedenheit ihrer Ideale, von denen die Machthaber in Wien und in Belgrad geleitet wurden, seltsame "Anomalien" in den erwarteten Verlauf der gesellschaftlichen Entwicklung bzw. Nicht-Entwicklung.

Taylor ließ auch wissen, daß die Habsburger ihre Ideen bzw. das, was in ihrer Geschichte "hätte sein können", nicht erreichten, zugleich betonte er, daß Marschall Tito dies gelungen sei. Doch dabei weist er in besonnener Weise darauf hin, daß erst die Zeit zeigen wird, ob es ihm wirklich gelungen ist, eine dauerhafte Lösung für die produktive Koexistenz der Völker in Mitteleuropa zu finden.

Wenn sich Josip Broz Tito ein Herrschermotto hätte auswählen können, so wäre er wahrscheinlich bei den Worten *Brüderlichkeit und Einigkeit* geblieben, wenn seine Politik in verschiedenen Phasen auch andere geflügelte Worte unters Volk brachte. Während des Zweiten Weltkriegs nahm sicherlich die mobilisierende Parole *Tod dem Faschismus – Freiheit dem Volk!* den Spitzenplatz ein, unmittelbar nach ihr stand der Gedanke *Fremdes wollen wir nicht, Unseres geben wir nicht* im Vordergrund. Erwähnung finden muß in diesem Zusammenhang natürlich auch noch der alte marxistische "Schlager" *Proletarier aller Länder, vereinigt euch*.

Das Schlagwort *Brüderlichkeit und Einigkeit* hatte, im Gegensatz zu den eben genannten transparenten Zusammenfassungen der politi-

²³ "Jedrska vojna" je doslej najboljše popisana v knjigi Ciri-la Zlobca *Slovenska samobitnost in pisatelj*, Trst 1986, 53 in dalje. "Antijedrsko" gibanje se je razmahnilo poletu 1983. Slovenski učenec bi se v slovenski osnovni šoli po predlogu unitaristov v osmih letih le 10-krat srečal z delom kakšnega domačega ustvarjalca (C. Zlobec, n. d., 59). Upravičeno je Zlobec ob tem pribil: "Skupna programska jedra so velika sramota vseh, ki so pri njih sodelovali, in veliko ponižanje za vse, ki so jim namenjena." (C. Zlobec, n. d. 62.)

²⁴ Pri njihovem kovanju so bili zlasti domiselni v Beogradu, vendar ne le v krogih nomenklature in nacionalistov, temveč tudi t. i. liberalne opozicije. Slednja je bila šokirana zaradi dejstva, da sredi osemdesetih let demokratična pobuda v Jugoslaviji prvič po drugi svetovni vojni ni imela središča v Beogradu, marveč v Sloveniji. Prim. Z. Djindjić, *Enotnost ali svoboda*, Nova revija VII, 1988, št. 78, 79 (oktober, november), 1547 in dalje. V Srbiji se je tisti čas pogosto slišalo, da sta komunistični Jugoslaviji vladala en Slovenec (Kardelj) in en napol Slovenec (Tito je namreč bil sin slovenske matere). Nekateri tamkajšnji nacionalisti so zato sodili, da bi bilo treba Slovence kratkomalo prepovedati. Pri tem so (kajpada namenoma) pozabljali, da je za represijo v Jugoslaviji od 2. svetovne vojne do srede 60-ih let skrbel Srb Ranković... Uradno kratko za Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ) so v Srbiji po letu 1980 "razšifriral" takole: *Sad fali Ranković Jugoslaviji (Jugoslaviji sedaj manjka Ranković)*.

schen Doktrin des jugoslawischen Kommunismus unbegrenzte Haltbarkeitsdauer. Titos ideologisches Laboratorium, das diese Maxime in seinen Retorten zusammengebraut hatte, war davon überzeugt, mit ihr eine Universalmedizin für alle Probleme und Schwierigkeiten vom Triglav zur Gevgelija erfunden zu haben.

Das Schlagwort von Brüderlichkeit und Einigkeit stellt an sich kein kleines semantisches Problem dar, denn es ist nicht klar, ob die koordinative Konjunktion *und* in ihm kumulative oder additive Bedeutung hat. Die historische Analyse zeigt jedoch schnell, daß die führenden jugoslawischen Machthaber mehr auf die kumulative Übersetzung der Parole hielten; im Jahre 1971 wurden diejenigen Kroaten, die nur riefen: "Es lebe die Brüderlichkeit!" und sich nicht auch zugleich für die Einigkeit begeistern konnten, als *nationalistische* Opposition gegen das Regime empfunden! Dies bedeutet, daß Brüderlichkeit nicht als eigenständiger Wert verstanden wurde: ohne Einigkeit konnte sie nicht nur nichts bedeuten, sondern war sogar ein Ausdruck für Regierungsfeindlichkeit. Diese Angelegenheit kann mit der totalitären Ideologie des Tito-Regimes erklärt werden, die die Eigenständigkeit einzelner Werte niemals anerkannte, sondern sie nur innerhalb des "Systems des interaktiven Netzes" gelten ließ.

Die Parole *Brüderlichkeit und Einigkeit* kann in den Kontext großer politischer Maximen gestellt werden, die das Leben von Millionen von Menschen entscheidend prägten. Die Hauptquelle der Einigkeit im marxistischen Jugoslawien war aber mit Sicherheit der Marschall-Tito-Kult.

Die jugoslawische kommunistische Nomenklatur war selbstverständlich streng hierarchisch eingerichtet, so daß die Einigkeit nicht in allen Segmenten der Gesellschaft streng genug verstanden wurde. Ein eisernes Gesetz gab es nach Beendigung des Konfliktes mit dem Informbüro nur noch in der Armee. Jedes moderne Heer tendiert mit seiner Uniformität ohnehin von selbst zu einer gewissen Einigkeit. Im Unterschied zu den Heeren "normaler" Staaten leisteten Titos Streitkräfte ihren Eid nicht nur auf die Einheit im Sinn einer Verteidigungsdoktrin, sondern versuchten sie auch in anderen Lebensbereichen umzusetzen. Daher erhielt das jugoslawische Heer den schmeichelhaften Titel einer "Schmiede von Brüderlichkeit und Ein-

igkeit". Doch außerhalb der Jugoslawischen Volksarmee funktionierte Brüderlichkeit und Einigkeit nur in manchen Umgebungen wirklich, vor allem in dem national gemischten Bosnien und Hercegovina.

Brüderlichkeit und Etnigkeit war eine von oben aufgezwungene Doktrin, die von den Menschen täglich heftiger kritisiert wurde. In den letzten Jahren Jugoslawiens war beispielsweise in weiten Kreisen der Witz von den zwei Räubern im Umlauf – einem Bosnier und einem Slovenen. Der Bosnier verlangt, daß die Beute brüderlich zwischen ihnen geteilt wird, der Slovene dagegen fordert, daß jeder die Hälfte bekommen müsse. Schon im Königreich Jugoslawien stellten die Slovenen fest, daß die Sava und das Geld nach Südosten fließen. Bekannt war auch ein geflügeltes Wort über die jugoslawische Kuh, die das Maul in Slovenien, den Euter aber in Belgrad hatte. Offensichtlich hört beim Geld die Liebe auf. Auch die brüderliche – und so entbrannten zwischen den Republiken und den Regionen der jugoslawischen Föderation seit den sechziger Jahren immer heftigere Polemiken über die sogenannte Übereinkunftswirtschaft (in der Praxis funktionierte die Sache natürlich als unwirtschaftliche Übereinkunft: die sogenannten weniger entwickelten Republiken Bosnien und Hercegovina, Montenegro und Makedonien sowie die Region Kosovo hatten das Recht, tief in den Hafersack der Föderation zu langen, den die sogenannten entwickelten, d. h. Slowenien, Kroatien, die Vojvodina und das engere Serbien, zu füllen hatten; dennoch erfuhr letztere Republik gewissen Annehmlichkeiten aufgrund der Tatsache, daß sich auf ihrem Gebiet der Sitz aller irgend wichtigen Bundesinstitutionen befand und die finanziellen Beiträge aus dem ganzen Staatsgebiet hier zusammenliefen).

Brüderlichkeit und Einigkeit wurde in diesem Zusammenhang immer mehr zu einem bedeutungsentleerten Schlagwort. In immer höherem Maße wurde es als "Phrasendrescherei" empfunden. Die Menschen, denen die Propaganda eintrichterte, sie lebten im besten System der Welt, konnten sich am eigenen Leib überzeugen, daß dies vielleicht sogar zutraf, daß aber das Problem darin bestand, daß dieses System nicht funktionierte. Nach dem Tod Marschall Titos stützten sich seine farblosen "Kronprinzen" zunächst auf das Motto *Nach Tito* [kommt] *Tito*, doch diese Formel verlor schnell ihre

magische Kraft. Auch Brüderlichkeit und Einigkeit war nicht mehr das, was es einmal gewesen war: Es schien immer mehr dem Fabrikat aus dem physikalischen Kabinett Meister Spalanzianas aus Hoffmanns Erzählungen zu gleichen. Nur daß man nicht von Puppen erwartete, daß die wie Menschen aussehen, sondern von Menschen verlangte, daß sie sich in Puppen verwandeln sollten. Dabei konnte aufgrund der immer schlimmeren Wirtschaftskrise nirgends mehr Coppelius' Wunderbrille gefunden werden, durch die man alles rosarot sieht.

Die Jugoslawische Volksarmee war sich des ungünstigen Verlaufs der Ereignisse durchaus bewußt, daher begann sie nach dem Tode Titos neue Grundsätze zu suchen, mit deren Hilfe sie ihre Position und ihren Status in der Gesellschaft würde festigen können. Daß sie eine Lösung nur in Richtung noch größerer Einigkeit zu sehen vermochte, ist nicht weiter verwunder-

lich, war sie doch der von Edvard Kardelj initiierten großen Dezentralisierung des Staates in der ersten Hälfte der siebziger Jahre hartnäckig ausgewichen. Der Unitarismus, die offizielle Ideologie des Königreichs Jugoslawien in der Epoche von 1929–1939, war wieder im Anmarsch. Die Bemühungen der unitaristischen Kräfte stießen auf den grimmigen Widerstand der Völker, deren Kulturen sich bedroht fühlten (und es in der Tat auch waren). Dem metaphorischen Krieg in den achtziger Jahren, der zugleich auch ein täglich sich fortsetzender Krieg der stärksten Metaphern war, folgte in wenigen Jahren der blutigste und erbarmungsloseste bewaffnete Konflikt auf europäischem Boden in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts. Noch einmal hat sich die biblische Wahrheit bestätigt: Im Anfang war das Wort... Nach der Logik der Dinge ist am Schluß immer Stille. Das Schweigen des Himmels und der Erde.